

НЕОБХІДНІСТЬ ОЦІНКИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті висвітлюється проблема оцінки середовища функціонування підприємства з метою забезпечення його економічної безпеки. На особливу увагу заслуговує те, що автором пропонується розв'язувати дану задачу з врахуванням положень інституціональної теорії. Актуальне питання розглядається комплексно, а саме: обґрунтовується важливість інституціональних факторів, визначаються основні складові інституціонального середовища, проводиться огляд різних точок зору щодо кількісної та якісної оцінки інституціонального середовища підприємства та оцінки узгодженості інтересів підприємства з окремими інститутами зовнішнього середовища.

Постановка задачі. Проблема забезпечення економічної безпеки підприємства посідає важливе місце серед наукових проблем сьогодення. І серед основних напрямків досліджень заслуговує на особливу увагу питання аналізу зовнішнього середовища суб'єкта господарювання. Не дивлячись на значну кількість наукових напрацювань, вважаємо за доцільне ще раз повернутися до даної проблеми і спробувати розглянути її з точки зору інституціоналізму, оскільки «...в рамках саме цієї теорії розроблений інструментарій, який дозволяє представити суб'єкт як відкриту «живу» систему і оцінити ефективність інституційних взаємодій в процесах саморегулювання» [1, с. 61].

Аналіз досліджень та публікацій. Огляд наукових праць, присвячених питанням забезпечення економічної безпеки підприємства, показав, що, на жаль, елементи інституціонального аналізу в цих роботах, якщо зустрічаються, то висвітлюються фрагментарно і не системно, основний акцент робиться на критиці окремих інститутів (наприклад, критиці законодавства і недосконалості державної політики щодо регулювання сфери бізнесу [3, 7]). При цьому значна частина науковців проблему взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища розглядають за методиками, що пропонуються в посібниках з маркетингу та стратегічного управління (аналіз конкурентного середовища за М.Портером, PEST-аналіз, SWOT-аналіз тощо). В той же час, не заперечуючи правомірності такого аналізу, варто відмітити, що поза увагою залишаються питання кількісної оцінки взаємовпливу інститутів і підприємства, врахування транзакційних витрат, асиметрії інформації і опортунізму контрагентів, а також вплив цих факторів на позицію підприємства на ринку. Саме на ці проблеми робиться наголос в роботах, що безпосередньо стосуються проблем інституціональної економіки, наприклад, в роботах Асаула А.М., Олейника А.М., Сьомкіної Т.В., Таранухи Ю.В. та ін. авторів [1, 2, 5, 8, 11].

Основне завдання даної статті полягає, насамперед, в тому, щоб обґрунтувати важливість аналізу інституціональних факторів з метою забезпечення економічної безпеки підприємства і розглянути основні підходи до проведення такого аналізу.

Викладення основного матеріалу. При підготовці і написанні даної статті не ставилося на меті поглиблено вивчити теорію інституціоналізму і неоінституціоналізму. Тому в цій роботі не розглядаються суперечливі питання і розбіжності в поглядах економістів-теоретиків щодо основних положень цих течій. Скоріше, важливим є той момент, що прихильники як одного, так і другого напрямку «...вважають, що інститути існують для зменшення невизначеностей, які супроводжують взаємодію між людьми» [2, с. 660] і «інституціональна структура визначає ступінь ризику і невизначеності для укладання угоди» [1, с. 61].

В інституціональній матриці функціонування суб'єкта ринку виділяються такі три групи інститутів [1, с.140]:

- 1) інститути влади і політичні (державні та місцеві органи влади, політичні партії);
- 2) інститути економічні (бюджетні інститути (цільові програми, держзамовлення, бюджетний кредит), кредитні інститути (банківські кредити, позички кредитних союзів), інші фінансові інститути (лізинг, венчурне фінансування, страхування), інститути інфраструктури (інститути обміну, конкуренції, агентства, союзи, асоціації, громадські об'єднання));
- 3) інститути ідеологічні (самореалізації, забезпечення гідного рівня життя, незалежність становища, накопичення капіталу, мотивація до ініціативної діяльності, норми і правила ділових стосунків).

В більшості випадків найбільша увага приділяється першій групі інститутів. Це не дивно, тому що підприємство працює під прямим наглядом держави. Підтвердженням цього може служити така інформація за 2006 рік [7, с.165]: середня кількість перевірок в рік одного підприємства – 78, середня кількість документів, на які необхідно підготувати відповідь контролюючим органам – 68, грошові витрати, пов'язані з перевітками, складають в середньому 4,2 тис. грн в рік. В роботі [3] Івченко О. наводиться інформація про те, що ще 10 років назад в Україні налічувалося 100 різноманітних органів, які так чи інакше мали право проводити перевірку діяльності суб'єктів господарювання.

Не менш важливими є інші групи інститутів – інститути економічні, фінансові, інфраструктури, а також ідеологічні. Проте існує думка, що взаємодія підприємства в рамках цих інститутів має більш довільний характер.

Основна критика інституціоналізму направлена на можливість його практичного застосування. Думки науковців в даному випадку розходяться. Одна група дослідників стверджує про неможливість такого аналізу і недоцільність його використання на практиці через неточності розрахунків і відсутність єдиної розробленої методології, інша група навпаки схиляється до того, що існуючі напрацювання вже можна використовувати як орієнтири в практичній діяльності підприємства.

Матеріали проведеного нами огляду наукової літератури дозволяють узагальнити підходи до оцінки, що використовуються в практиці інституціонального аналізу. В першу чергу, оцінці підлягають транзакційні витрати. З точки зору економіки корисним для прийняття управлінського рішення є порівняння транзакційних витрат при використанні різних інституціональних рамок.

Повністю погоджуємося з Олейником А.М в тому, що «побудова класифікації транзакційних витрат на основі етапів укладання контракту дозволяє внести ясність у питання про їх кількісну оцінку як на мікро -, так і на макроекономічному рівні» [5, с.140].

Відповідно до класифікації Еггертсона Тр. [1, с. 79], такі витрати включають:

- витрати пошуку інформації;
- витрати ведення переговорів;
- витрати на укладання контрактів;
- витрати моніторингу (пов'язані з відстежуванням виконання контракту кожним із суб'єктів);
- витрати на примус;
- витрати на захист прав власності.

Одним із способів оцінки цих витрат на рівні окремої фірми є звичайне підсумовування прямих грошових витрат і витрат часу на проведення операції на ринку, укладання угоди чи взаємодію з державними органами влади.

В роботі [5, с. 142] розглядається проблема вимірювання транзакційних витрат на макроекономічному рівні шляхом аналізу показників транзакційного сектору економіки (оптова і роздрібна торгівля, страхування, банківський сектор, операції з нерухомістю, витрати на апарат управління, витрати держави на судову і правоохоронну діяльність). Порівняння таких показників у часі, а також між країнами, дозволяє зробити висновки про те, як розподіляється тягар транзакційних витрат між державою і приватними структурами.

На нашу думку, при дослідженні інституціонального середовища на макrorівні вартими уваги є показники економічної свободи, які розраховуються The Heritage Foundation [10] (таблиця 1), в тому числі і результати досліджень, які проводяться Світовим банком щодо умов ведення бізнесу у більш, ніж 178 країнах світу [9].

Таблиця 1

Показники економічної свободи України у 2004-2008 рр.

Загальний рейтинг	Рік	Загальний показник	Свобода бізнесу	Торгівельна свобода	Фіскальна свобода	Втручання уряду	Монетарна свобода	Інвестиційна свобода	Фінансова свобода	Право власності	Свобода від корупції	Свобода ринку праці
133	2008	51.07	44.35	82.2	79.0	42.97	69.88	30	50	30	28	54.3
135	2007	51.63	43.58	77.2	83.6	53.19	68.39	30	50	30	26	54.39
110	2006	54.58	43.1	77.2	90.2	75.8	72.86	30	50	30	22	54.69
101	2005	56.07	55	76.2	83.0	78.61	76.23	30	50	30	23	58.63
114	2004	53.69	55	74.4	67.5	77.8	74.48	30	50	30	24	-

В цих дослідженнях оцінка інституціонального середовища підприємства проводиться за такими напрямками: реєстрація підприємства, ліцензування, найм робочої сили, реєстрація власності, кредитування, захист інвесторів, оподаткування, міжнародна торгівля і забезпечення виконання контрактів, ліквідація підприємства. Як приклад, у таблиці 2 наводимо окремі результати дослідження умов ведення бізнесу в Україні у 2008 році за даними [9]. Витрати часу і показники витрат у відсотках від певної суми грошових коштів і є тими одиницями вимірювання, які використовуються при оцінці витрат на проведення певної транзакції.

Таблиця 2

Окремі показники «Ведення бізнесу в Україні у 2008 році»

	Реєстрація підприємства	Реєстрація власності	Забезпечення виконання контрактів
Процедури (кількість)	10	10	30
Термін (дні)	27	93	354
Вартість, %: 1) доходу на душу населення; 2) від вартості власності; 3) від вартості позову	7,8	3,3	41,5
Мінімальний сплачуваний статутний капітал (% валового доходу на душу населення)	203,1		

З метою запровадження систематичного дослідження стану бізнес-клімату в Україні та підготовки рекомендацій щодо його поліпшення і усунення проблем, які перешкоджають успішному веденню підприємницької діяльності Міністерством економіки України розроблені Методичні рекомендації дослідження стану бізнес-клімату в Україні [4]. За даною методикою пропонується оцінка реєстраційних процедур, оцінка системи перевірок, оцінка дозвільної системи, оцінка системи оподаткування, а також оцінка технічного регулювання. В методиці використовується метод опитування, метод експертних оцінок, узагальнений показник представлений у вигляді інтегрального показника. Як і в попередніх дослідженнях, питання анкети для оцінки стану бізнес-клімату в регіонах України за даною методикою, спрямовані на виявлення інформації про кількість витрат часу на проведення реєстрації підприємства, про кількість днів, які витрачаються на перевірку діяльності підприємства, про кількість дозвільних документів тощо.

Одночасно варто відмітити те, про що згадує в своїй роботі Олейник А.М. [5, с. 303]: не всі види транзакційних витрат можливо точно оцінити в грошовій формі або у витратах часу на здійснення транзакції. До таких витрат можна віднести витрати, які несе підприємство від опортуністичної поведінки партнерів, постачальників сировини, споживача-монополіста або через незахищеність прав власності. В даному випадку доцільним може бути використання методу експертних оцінок.

Для аналізу транзакційних витрат і ступеня оптимальності організаційної структури Олейником А.М. пропонується використовувати баланс і звіт про фінансові результати підприємства. Автором пропонується ряд показників, порівняння яких у часі або з середньогалузевими дозволяє зробити висновки про взаємодію підприємства з контрагентами, а також розподіл повноважень в середині фірми. В той же час, як зазначає сам автор, «враховуючи те, що методологія використання балансу для інституціонального аналізу є недостатньо розробленою, відноситися до неї потрібно лише як до нариску, який не претендує на абсолютну точність і вичерпний характер» [5, с. 307]. Крім цього, для оцінки «узгодженості інтересів» між підприємствами і окремими суб'єктами зовнішнього середовища цим же автором пропонується використовувати і методи теорії ігор (тим більше, що в інституціональній теорії інститути – це перш за все, «правила гри»).

Висновки. Таким чином, як узагальнення може бути зроблений висновок про те, що кількісний інституціональний аналіз середовища функціонування підприємства є можливим, про що свідчать вже існуючі наукові і практичні напрацювання. Такий аналіз має бути невід'ємною складовою при оцінці безпеки окремого підприємства. Серед методів такого аналізу найчастіше використовується методи опитування і експертних оцінок, основним недоліком яких може бути суб'єктивізм при оцінюванні. Іншою особливістю існуючих методик є те, що аналіз проводиться не для окремого підприємства, а для країни в цілому. Звісно, що отримана в результаті такого дослідження інформація узагальнена, проте її можна використовувати як базу при проведенні власних оцінок.

При цьому подальшими напрямками наукових досліджень може бути вивчення доцільності використання інших методів кількісного аналізу при оцінці інституціонального середовища підприємства і можливість найбільш ефективного використання звітності підприємства для проведення такого аналізу.

Література

1. Асаул А.Н. Методологические принципы институциональных взаимодействий субъектов рынка как открытых «живых» систем в концепции информационного общества. - М.: Вольное экономическое общество России, 2004. – 224 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 /Редкол.:...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
3. Івченко О.М. Перевірки органами контролю суб'єктів підприємництва. Досвід захисту. – К.: Юстініан, 2003. – 184 с.
4. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій дослідження стану бізнес-клімату в Україні» від 25.02.2008 №58. // Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113893&cat_id=38738.
5. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
6. Сьомкіна Т.В. Методологічні особливості функціонування суб'єкта підприємницької діяльності в умовах сучасного інституційного середовища // Проблеми науки. – 2005.-№9. - С.36-43.
7. Саниахметова Н.А. Юридический справочник предпринимателя. –8-е изд. – Х.: ООО «Одиссей», 2006. – 992 с.
8. Тарануха Ю.В. Предприятие и предпринимательство в трансформируемой экономике. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2003. – 368 с.
9. Doing Business 2008. Україна. // <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/ExploreEconomies.aspx?economyid=194>
10. Index of Economic Freedom. // <http://www.heritage.org/research/features/index/search.cfm>
11. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.

Надійшла 22.05.2008 р.